

ต้องการงานค้นคว้าทั้งในเชิงทฤษฎี และเชิงข้อเท็จจริงอีกมากมาย และไม่
 ว่าอาจารย์ฉัตรทิพย์จะค้นพบรากเหง้าที่บริสุทธิ์ของวัฒนธรรมไทยได้หรือไม่
 คงไม่สำคัญเท่ากับว่าได้ปลุกให้เกิดกระบวนการวิวาทะทางวิชาการอย่างต่อเนื่อง
 เนื่อง ย่อมจะมีผลอย่างมากต่อการแสวงหาแนวคิดและแนวทางในการ
 พัฒนาสังคม ซึ่งต้องการทิศทางที่หลากหลายมากขึ้น ท่ามกลางกระแสการ
 เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลก ดังนั้นยังมีการวิวาทะกันในทางวิชาการ
 มากเท่าใด ก็จะช่วยช่วยให้มองเห็นทางเลือกในการพัฒนาที่หลากหลายมาก
 ขึ้นเท่านั้น

5. สังคมไทยในความใฝ่ฝันและทางเลือกในการพัฒนา

ความมุ่งมั่นอย่างจริงจังในการศึกษาสังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์
 ไม่ใช่เพียงต้องการเรียนรู้เท่านั้น แต่ด้วยเจตนาธรรมณ์และความปรารถนา
 อย่างแรงกล้าที่จะแสวงหาทิศทางในการเปลี่ยนสังคมและเศรษฐกิจไทยทั้ง
 ระบบ เพื่อให้เป็นทางเลือกในการพัฒนาไปสู่สังคมในความใฝ่ฝันอย่าง
 สันติวิธีมากที่สุด ท่ามกลางกระแสของความขัดแย้งทางความคิดต่างๆใน
 สังคมไทย ซึ่งในจินตนาการของอาจารย์ฉัตรทิพย์แล้ว เห็นว่าต้องเริ่มต้น
 และให้ความสำคัญกับจิตใจและระบบคุณค่าหรืออุดมการณ์ก่อน หลังจากนั้น
 นั้นจึงวิเคราะห์ถึงบทบาทของพลังที่สร้างสรรค์ต่างๆในสังคม ที่จะมีส่วน
 ร่วมในการพัฒนารูปแบบทางเศรษฐกิจ ไปสู่สังคมที่ทันสมัยในอนาคต

ในระยะแรกๆ อาจารย์ฉัตรทิพย์นั้นรู้สึกประทับใจกับจิตใจแบบ
 สังคมนิยมอย่างมาก โดยเฉพาะจิตใจที่เน้นการช่วยเหลือกัน มากกว่ารูป
 แบบทางเศรษฐกิจ อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงพยายามเสนอให้สร้าง ระบบ
 สังคมนิยมเสรี ในฐานะเป็นทางเลือกระหว่างแนวทางที่ขัดแย้งกันใน
 สังคมไทยขณะนั้น คือ ระบบทุนนิยมผสมศักดินาด้านหนึ่ง และระบบ

คอมมิวนิสต์อีกด้านหนึ่ง โดยเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของชนชั้นกลางในการสะสมทุนเพื่อพัฒนาประเทศ การคงระบบกรรมสิทธิ์เอกชนไว้เพื่อสร้างแรงจูงใจในการพัฒนา และเสนอให้ใช้วิธีการแบบสหกรณ์ ซึ่งยึดหลักการช่วยเหลือกันและกัน เพื่อขจัดความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับแรงงาน (ฉัตรทิพย์ 2517)

สังคมไทยในความใฝ่ฝันของอาจารย์ฉัตรทิพย์ ในช่วงแรกนี้ สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของกระแสความคิดตะวันตก คือ กระแสความคิดแบบ **มนุษยธรรมเสรี** กระแสหนึ่ง ที่พยายามผสมผสานระหว่างเสรีนิยมและสังคมนิยม ซึ่งมีพื้นฐานทางปรัชญาแบบจิตนิยม ที่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของมนุษย์และความคิดของเขา ด้วยการส่งเสริมให้มนุษย์มีความริเริ่ม และความรับผิดชอบมากขึ้น แทนที่จะผูกขาดอำนาจการตัดสินใจและทรัพยากรไว้ที่ศูนย์กลาง (ฉัตรทิพย์ 2515)

ต่อมาเมื่ออาจารย์ฉัตรทิพย์ลงไปศึกษาสังคมหมู่บ้านไทยมากขึ้น ก็เริ่มเข้าใจความอ่อนแอของชนชั้นกลางหรือกระฎุมพี ในแง่ที่รับวัฒนธรรมมาจากภายนอกและมีลักษณะเป็นจีน จึงเห็นว่าไม่มีความชอบธรรมเต็มที่ในการเป็นผู้นำประชาชน ขณะที่ค่อยๆเห็นถึงศักยภาพของชุมชนต่างๆ ในการดำรงอยู่อย่างมั่นคง อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงหันกลับไปเน้น **ความคิดอนาธิปัตย์นิยม** อีกครั้งหนึ่ง ด้วยความมุ่งมั่นที่จะเสริมให้ชนชั้นกลางเข้มแข็ง โดยการผสมผสานความคิดดังกล่าวกับความคิดเสรีนิยมของตน ให้มีลักษณะเป็นไทยมากขึ้น ทั้งนี้เพราะเห็นว่าความคิดอนาธิปัตย์นั้นดำรงอยู่แล้วในสังคมหมู่บ้านของไทย ในรูปของวัฒนธรรมชุมชน (ฉัตรทิพย์ 2534: 196-197)

ความคิดอนาธิปัตย์นิยมในสังคมไทยนั้นมีปรากฏใน **แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน** ซึ่งแพร่หลายอยู่ในกลุ่มขององค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการบางส่วน อาจารย์ฉัตรทิพย์เห็นว่าแนวคิดนี้เน้นความสำคัญของ

ชุมชนหมู่บ้านและวัฒนธรรมชาวนา ขณะเดียวกันก็ต่อต้านการใช้อำนาจของรัฐ และให้กระจายอำนาจอยู่ที่องค์กรของประชาชน จึงถือว่าเป็นแนวคิดประชาธิปไตย แต่ไม่ใช่ประชาธิปไตยของกรรมสิทธิ์ หากเป็นประชาธิปไตยของประชาชนในระดับรากหญ้า นอกจากนั้นยังไม่เห็นด้วยกับระบบทุนนิยมที่เน้นการแข่งขัน โดยหันมาส่งเสริมระบบเศรษฐกิจแบบช่วยเหลือกันและกัน ในรูปของกลุ่มผู้ผลิตอิสระและพึ่งตนเองหรือสหกรณ์ (ฉัตรทิพย์ 2534: 194-198)

ด้วยเหตุนี้อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงคิดว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน “เป็นอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับจิตวิญญาณของประชาชน สอดคล้องกับความรู้สึกและอารมณ์ เน้นที่ความมีน้ำใจ และการเห็นคุณค่าของความเป็นคน สิ่งนี้เป็นลักษณะเฉพาะพิเศษของความรู้สึกนึกคิดของคนไทย เป็นส่วนอันแยกออกไม่ได้จากชุมชนไทยโบราณ” (ฉัตรทิพย์ 2534: 199) ดังนั้น จึงมีความชอบธรรมในฐานะเป็นอุดมการณ์ที่มีรากเหง้าอยู่ในสังคมไทยเอง

ขณะที่นักพัฒนาเอกชนจะเน้นรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนเฉพาะในหมู่บ้าน ดังคำขวัญที่ว่า “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน” ส่วนนักวิชาการมักจะเน้นหลักการในพุทธศาสนา เช่น อาจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี พูดถึง “ชุมชนพุทธเกษตรกรรม” และอาจารย์อภิชัย พันธเสน เรียกว่า “จากชุมชนอนาธิปไตย สู่อสังคมนิยม” (อภิชัย 2535) แต่อาจารย์ฉัตรทิพย์พยายามก้าวไปในอีกทิศทางหนึ่ง ด้วยการแสวงหารากเหง้าในวัฒนธรรมของชนชาติไทยที่สืบสานต่อเนื่องกันมา ตั้งแต่ก่อนรับพุทธศาสนา เพื่อเข้าใจลักษณะพิเศษของวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม ซึ่งเป็นทั้งระบบคุณค่าทางจิตวิญญาณ และระบบความสัมพันธ์ ที่แตกต่างจากวัฒนธรรมขนาดใหญ่ในเอเชียอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นจีนหรืออินเดีย

อาจารย์ฉัตรทิพย์ เห็นว่าระบบคุณค่าที่เป็นต้นแบบดั้งเดิมของ

วัฒนธรรมไทยนั้น สามารถนำมาฟื้นฟูและเป็นพลังสร้างสรรค์ของสังคมไทยได้ในอนาคต เพราะดำรงอยู่ในจิตใต้สำนึกมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในชุมชนหมู่บ้าน จึงสามารถจะกลับมามีบทบาทใหม่และช่วยในการฝึกความสัมพันธ์ของผู้คนให้เป็นเอกภาพ ด้วยการรวมกลุ่มขนาดย่อยๆ แล้วเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย แม้ว่าอาจารย์ฉัตรทิพย์จะยังไม่สามารถแสดงวิธีการและขั้นตอนที่เป็นรูปธรรมได้ชัดเจน ในการฟื้นฟูจิตสำนึกในวัฒนธรรมไทย แต่ก็รู้สึกมั่นใจว่ามีความเป็นไปได้สูง เมื่อได้เห็นประสบการณ์ของชาวไทนอกประเทศ เช่น กรณีของชาวไทยในรัฐอัสสัมของอินเดีย และในรัฐฉานของพม่า ที่กำลังร่วมกันฟื้นฟูจิตสำนึกในวัฒนธรรมไทย ทั้งๆที่อยู่โดดเดี่ยวจากชนชาติไทยอื่นๆ และถูกรอบงำจากวัฒนธรรมใหญ่ในประเทศที่อาศัยอยู่ (ฉัตรทิพย์และเรณู 2536)

ยิ่งไปกว่านั้น วัฒนธรรมไทยในรูปของวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าว จะกลายเป็นอุดมการณ์ของสังคม และผูกมัดชนชั้นต่างๆของสังคมเข้าด้วยกัน เพราะอาจารย์ฉัตรทิพย์เชื่อมั่นในความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชนในระดับหมู่บ้าน ว่ายังคงรักษาวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมไว้ได้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะความมีน้ำใจ ความรักกันฉันพี่น้อง แบ่งปันช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เอาเปรียบข่มเหง ความสมถะเรียบง่าย การไม่ใช้กำลัง การพึ่งตัวเอง และความซื่อสัตย์ไม่คดโกง (ฉัตรทิพย์ 2534: 192) ดังนั้นอาจารย์ฉัตรทิพย์จึงเสนอให้ชนชั้นกระฎุมพียอมรับเอามาเป็นวัฒนธรรมของตนด้วย เพราะชนชั้นกระฎุมพีไม่เคยพัฒนาวัฒนธรรมของตนเองมาในประวัติศาสตร์ หากรับวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ ก็จะสามารถพัฒนาเอกลักษณ์เป็นของตนเองได้ และจะช่วยสร้างความชอบธรรมในทางการเมืองและสังคม เพิ่มเติมจากฐานะและบทบาททางเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิมแล้ว ขณะเดียวกันก็จะทำให้นายทุนเพิ่มความรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น โดยไม่ต้องอาศัยกฎหมายบังคับ (ฉัตรทิพย์ 2536: 301-302)

ในความคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ เมื่อสังคมไทยสร้างจิตสำนึกเข้มแข็งขึ้นแล้ว ชุมชนเองก็จะสามารถเลือกรับส่วนที่ก้าวหน้าของวัฒนธรรมตะวันตก เข้ามาผสมเพิ่มพลวัตให้วัฒนธรรมแห่งชาติ โดยเฉพาะความคิดเรื่องเสรีภาพ และความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งจะพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรมที่เป็นตัวของตัวเอง (ฉัตรทิพย์ 2536: 302)

การพูดถึงความคิดวัฒนธรรมชุมชน ในฐานะอุดมการณ์สำคัญในวัฒนธรรมไทยนั้น อาจารย์ฉัตรทิพย์ตั้งใจจะเสนอทางเลือกใหม่ ที่เน้นบทบาทและพลังสร้างสรรค์ของชุมชน พร้อมทั้งร่วมวิวาทะทางอุดมการณ์ที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ระหว่างอุดมการณ์เสรีนิยมกับสังคมนิยม ซึ่งต่างก็เป็นอุดมการณ์ที่รับมาจากภายนอก อาจารย์ฉัตรทิพย์ไม่เห็นด้วยกับทั้งฝ่ายเสรีนิยมที่เสนอให้พัฒนาประชาธิปไตย ด้วยการควบคุมรัฐผ่านการเลือกตั้ง และฝ่ายสังคมนิยมที่เน้นการควบคุมรัฐผ่านการวางแผน เพราะยังคงเน้นบทบาทของรัฐอยู่เช่นเดิม จึงมุ่งเสนอให้พัฒนาประชาธิปไตยด้วยการกระจายอำนาจจากรัฐบาลกลางไปสู่ท้องถิ่น และกลุ่มพลังต่างๆที่หลากหลายในสังคม พร้อมทั้งมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ด้วยการส่งเสริมการผลิตของชุมชนย่อยๆที่มีอิสระ (ฉัตรทิพย์ 2534: 197-198)

ความเชื่อมั่นในจิตใจและอุดมการณ์ ที่มีอยู่ในจิตสำนึกแบบวัฒนธรรมชุมชนของไทย ตลอดจนบทบาทของชุมชนในการพัฒนานี้ ยิ่งหนักแน่นขึ้นหลังจากอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ศึกษา **ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ** (ฉัตรทิพย์ 2536) ในระดับสากล เพิ่มเติมจากการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย และได้ข้อสรุปว่าสังคมไทยไม่สามารถลอกเลียนแบบอย่างการพัฒนาของสังคมตะวันตกได้ เพราะยังตกอยู่ใต้อิทธิพลของระบบศักดินาที่มีอำนาจรวมศูนย์ และการครอบงำทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยม อีกทั้งยังขาดเงื่อนไขอันเป็นลักษณะเด่นพิเศษของสังคมและวัฒนธรรมตะวันตก 3 ประการ ที่ช่วยให้ยุโรปพัฒนา

อุตสาหกรรมได้ คือ ประการแรก เน้นลักษณะปัจเจกบุคคลนิยม ความสำคัญของมนุษย์ และสถาบันกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ประการที่สอง เน้นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และประการสุดท้าย บทบาทนาของชนชั้นกรรมกรผู้มีทรัพย์สิน (ฉัตรทิพย์ 2536: 294-305)

การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนการพัฒนาในระดับสากล ได้ช่วยให้อาจารย์ฉัตรทิพย์สามารถวิเคราะห์บทบาทของพลังต่างๆ ในสังคมไทยในอนาคตได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งประกอบด้วยพลังสำคัญ 3 กลุ่มคือ รัฐ ทุนนิยม และชุมชน โดยเห็นว่าอุดมการณ์ของวัฒนธรรมไทยจะช่วยให้ชุมชนมีบทบาทเป็นพลังสร้างสรรค์มากขึ้น จนสามารถต่อต้านการใช้อำนาจรัฐ ขณะที่ต่อรองกับระบบทุนนิยมได้มากขึ้น (ฉัตรทิพย์ 2534: 194-195) ซึ่งจะทำให้เกิดการถ่วงดุลย์แห่งอำนาจ ในลักษณะที่สอดคล้องกับความคิดของนายแพทย์ประเวศ วะสี

ในอนาคตอีก 10 ปี ข้างหน้า อาจารย์ฉัตรทิพย์คาดว่า ชุมชนจะมีบทบาทมากขึ้น ขณะที่รัฐจะมีอำนาจน้อยลง เพราะจากการศึกษา **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย** (ฉัตรทิพย์และพรพิไล 2537) พบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาหลายๆ ด้าน เช่น มีการรวมกลุ่มระดมทุนเป็นธนาคารหมู่บ้าน อุตสาหกรรมหมู่บ้าน ตลอดจนกลุ่มต่อรองกับฝ่ายนายทุนในรูปของธุรกิจชุมชน ที่ทำหน้าที่ทางวัฒนธรรมด้วย ซึ่งมีตัวอย่างชัดเจนบ้างแล้วในกรณีภาคใต้ของไทย พร้อมทั้งนั้นนายทุนก็จะร่วมมือกับชุมชนมากขึ้น แทนการเน้นแต่เพียงด้านการส่งออก ซึ่งจะทำให้มีลักษณะเป็นนายทุนแห่งชาติมากขึ้น

นอกจากจะจินตนาการถึงสังคมในความไม่ฝัน บนพื้นฐานของจิตใต้ระบบคุณค่าและอุดมการณ์แล้ว อาจารย์ฉัตรทิพย์ยังตระหนักถึงความ เป็นจริงทางเศรษฐกิจด้วย ดังนั้น แม้ว่าจะผูกพันกับอุดมการณ์เสรีนิยม โดยเฉพาะความคิดเรื่องเสรีภาพมากเพียงใดก็ตาม อาจารย์ฉัตรทิพย์ก็ยัง

ไม่ได้คล้อยไปตามกระแสของเศรษฐกิจเสรีนัก ทั้งๆที่เป็นกระแสหลักในสังคมไทยปัจจุบัน ขณะเดียวกัน อาจารย์ฉัตรทิพย์ยอมรับว่า สภาวะทางเศรษฐกิจของไทยกำลังเปลี่ยนไปสู่ระบบการค้าและอุตสาหกรรมมากขึ้นเรื่อยๆ (ฉัตรทิพย์และพรพิไล 2537: 247) แต่ก็ไม่ปรารถนาจะหมุนไปตามกระแสโลกาภิวัตน์อย่างหลับลับตา ตามที่นิยมกันอยู่ในปัจจุบันเช่นกัน ด้วยเหตุนี้เอง อาจารย์ฉัตรทิพย์ จึงเสนอ “แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ” ตามแนวทางที่ นายปรีดี พนมยงค์ เคยวางไว้ในเค้าโครงการเศรษฐกิจ พ.ศ. 2476 (ฉัตรทิพย์ 2536)

จุดประสงค์หลักเบื้องหลังข้อเสนอ แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ อยู่ที่การต่อต้านสภาพความจริงทางเศรษฐกิจของไทยประการสำคัญ คือ การตกอยู่ใต้การครอบงำของจักรวรรดินิยม ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ ดังนั้นการพัฒนาจึงต้องเริ่มจากการปลดแอกทางเศรษฐกิจ ด้วยการเน้นอุดมการณ์ชาตินิยม “หมายความว่า การพัฒนาโดยเฉพาะการปฏิวัติอุตสาหกรรมจะต้องทำไปเพื่อผลประโยชน์ของคนของเราเอง เป็นการกระทำที่เศรษฐกิจท้องถิ่นและชุมชนมีส่วนร่วม สร้างจากฐานจากเขตภายในประเทศ ประชาชนมีส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนานั้นในแต่ละท้องถิ่น” อาจารย์ฉัตรทิพย์อธิบายความหมายดังกล่าวไว้ในหนังสือ **ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ** (ฉัตรทิพย์ 2536: 299)

ต่อมาอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้สรุปสาระสำคัญของแนวคิดไว้ในบทความเรื่อง “แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ” อีกว่า มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการคือ

“1. จะพัฒนาเศรษฐกิจชาติต้องมีเอกราช เป็นตัวของตัวเอง ประชาชนมีจิตสำนึกแห่งความเป็นชาติ มีจิตวิญญาณ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน

2. เน้นการเพิ่มพลังการผลิตของชาติ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี ซึ่งเป็นของคนชาตินั้นเอง และ

3. ทำให้ประเทศชาติเป็นระบบเดียวกัน โดยสร้างเครือข่ายคมนาคม เน้นการผลิตเพื่อตลาดภายใน ตั้งกำแพงภาษีเพื่อปกป้องอุตสาหกรรมภายในประเทศ” (จักรทิพย์ 2536: 9-10)

นอกจากนั้น ในการนำเสนอแนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ อาจารย์จักรทิพย์ยังได้ระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะเกรงจะถูกมองว่าเป็นความคิดชาตินิยมแบบเผด็จการโดยรัฐ ดังนั้นอาจารย์จะเน้นบทบาทและการมีส่วนร่วมขององค์กรประชาชน เช่น สหกรณ์ และกลุ่มออมทรัพย์ ในทางเศรษฐกิจ และการปกครองท้องถิ่น โดยการเชื่อมโยงกันเองเป็นเครือข่ายตามแนวนอน ขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงกับพลังอื่นๆในชาติ ทั้งรัฐ และนายทุน ให้เป็นระบบเดียวกัน ด้วยการโยงยึดกันในทุกมิติ ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง (จักรทิพย์ 2536: 11-13) ด้วยเหตุนี้ แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติจึงยังคงรักษาอุดมการณ์ของวัฒนธรรมชุมชนของไทยเดิมอยู่ เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบไปตามยุคสมัยเท่านั้น

ภาพของสังคมและระบบเศรษฐกิจในความใฝ่ฝันของอาจารย์จักรทิพย์ ได้สะท้อนทางเลือกทางหนึ่งในการพัฒนาสังคมให้ทันสมัย โดยเฉพาะการพัฒนาให้เป็นสังคมประชาธิปไตยทางการเมืองและสังคมอุตสาหกรรมทางเศรษฐกิจ บนพื้นฐานของความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย ที่สามารถเลือกสรรความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจากวัฒนธรรมตะวันตก พร้อมกับเชื่อมโยงกับทั้งรัฐและนายทุน ด้วยอุดมการณ์ของวัฒนธรรมชุมชนของไทย และผสมผสานกับความคิดเรื่องเสรีภาพจากวัฒนธรรมตะวันตก แต่ความคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีนัยของการต่อต้านความทันสมัยอยู่ด้วยบางประการ โดยเฉพาะลักษณะปัจเจกบุคคลนิยม ดังนั้นสังคมในความใฝ่ฝันที่ทันสมัยของอาจารย์จักรทิพย์ อาจจะมีแนวคิดที่ขัดแย้งกันเอง นักวิชาการจำนวนหนึ่งจึงตั้งคำถามว่า อาจารย์จักรทิพย์จะเปลี่ยนความใฝ่ฝันให้เป็นจริงได้อย่างไร ภายใต้สภาวะ

ทางสังคมในปัจจุบันและอนาคต ขณะที่ชุมชนต่างๆกำลังถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ด้วยกระแสของการพัฒนาระบบทุนนิยมด้านหนึ่ง และการพัฒนาสังคมเมืองอีกด้านหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งภายในชุมชนเองมากขึ้น

สำหรับอาจารย์ฉัตรทิพย์แล้ว ได้ฝากพลังในการเปลี่ยนแปลงไว้ที่สำนักคิดทางวิชาการเป็นหลัก ซึ่งกำลังก่อรูปก่อร่างขึ้นมาจากผลงานทางวิชาการของอาจารย์เอง และลูกศิษย์ลูกหาในระดับบัณฑิตศึกษา โดยอาจารย์พยายามจะผลักดันให้รวมตัวกัน จัดกิจกรรมทางวิชาการร่วมกัน สร้างขึ้นเป็นทั้งกระแสความคิด และเป็นเครือข่ายที่เชื่อมประสานไปยังวิทยาลัยครูต่างๆทั่วประเทศ จนในที่สุดถึงระดับโรงเรียน ขณะเดียวกันก็ได้เผยแพร่ความคิดในหมู่องค์กรพัฒนาเอกชน ผลของการผลักดันร่วมกับนักวิชาการที่สนใจในแนวเดียวกันอีกจำนวนหนึ่ง เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ ธิดา สารยา ได้ปลุกให้กระแสความสนใจในท้องถิ่น และรากเหง้าของวัฒนธรรมชนชาติไทยตื่นขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน จนเป็นที่ยอมรับทั้งในหน่วยงานของรัฐบางหน่วย และภาคธุรกิจเอกชน

แต่ธงชัยได้ตั้งข้อสงสัยว่า กระแสความสนใจในท้องถิ่นดังกล่าว กำลังก้าวไปตามทิศทางที่อาจารย์ฉัตรทิพย์คาดหวังจริงหรือ เพราะโดยทั่วไปแล้วมีลักษณะในเชิงพื้นความหลังเสียมากกว่า และคงไม่ก่อให้เกิดพลังใดๆแก่ท้องถิ่น ในเมื่อความนิยมในท้องถิ่นค่อยๆถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นสินค้าตัวใหม่ สำหรับบริโภคนิยมในเชิงพาณิชย์ของตลาดวัฒนธรรมทุนนิยมไปแล้วในขณะนี้ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว (Thongchai 1995: 114-118)

นักสังคมวิทยาชาวญี่ปุ่น เช่น Kitahara ก็ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาของอาจารย์ฉัตรทิพย์ ที่เน้นบทบาทของชุมชนอย่างมากว่า มองปัจเจกบุคคลในแง่ลบมากเกินไป จนลืมด้านบวกของคุณค่าที่

เป็นสากลของปัจเจกชนในประชาสังคม เพราะความคิดแบบวัฒนธรรมชุมชนมีนัยของการต่อต้านความทันสมัยอยู่ด้วย ในภาวะเช่นนี้ อาจารย์ฉัตรทิพย์ จะตกอยู่ในสภาพที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออก และตั้งคำถามต่อไปว่า แล้วจะสลัดความล้าหลังของหมู่บ้านออกไปได้อย่างไร เพื่อพัฒนาให้ทันสมัย เมื่อจะต้องเสนอนโยบายที่เป็นรูปธรรม เช่น การปฏิรูปที่ดิน Kitahara สังเกตเห็นว่า อาจารย์ฉัตรทิพย์ จะหันเข้าหาข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์บ้าง แต่ก็ยังคงเน้นเฉพาะที่อยู่นอกหมู่บ้าน โดยไม่ยอมรับข้อเท็จจริงดังกล่าวในหมู่บ้านมากนัก เช่น ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำในการถือครองที่ดินในหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้อาจารย์ฉัตรทิพย์จะเสนอให้ปฏิรูปที่ดินเฉพาะนอกหมู่บ้าน ซึ่ง Kitahara สงสัยว่าจะทำได้จริงหรือไม่ ถ้าไม่แต่ต้องการถือครองที่ดินภายในหมู่บ้านเลย และจะเสนอเป็นนโยบายของทั้งสังคมได้อย่างไร (Kitahara 1993)

นักวิชาการไทย ทั้งด้านรัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์จำนวนหนึ่ง ไม่เห็นด้วยกับทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์อย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็น เศรษฐกิจแห่งชาติ หรือ การให้วัฒนธรรมชุมชนและองค์กรชุมชนมีบทบาทนำ ด้วยเหตุผลหลักๆว่ามีลักษณะอุดมคติเกินไป และไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคม เช่น สุวินัย ภรณวลัย เห็นว่า ประการแรก เศรษฐกิจไทยต้องปรับตัวกับกระแสโลกาภิวัตน์ ไม่ใช่ต่อต้านด้วยระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมชาตินิยม เพราะสภาวะความเป็นรัฐชาติไทยไม่ได้ยังคงที่ตลอดไป และประการที่สอง ชนชั้นกระฎุมพีมีความคิดเป็นของตัวเอง คงไม่ยอมรับวัฒนธรรมชุมชน แต่เสนอให้ร่วมกันสร้างสรรค์วัฒนธรรมขึ้นใหม่ ที่ผสมผสานวัฒนธรรมชุมชน โดยไม่แปลกแยกจากกระแสโลก (ชัยวัฒน์ และคณะ 2536: 110-112)

สำหรับอาจารย์ฉัตรทิพย์แล้ว ไม่เห็นว่าความคิดขัดแย้งกัน แต่เห็นว่าในช่วงแรกเศรษฐกิจไทยต้องปรับตัวด้วยการพึ่งตนเองให้เข้มแข็ง

ก่อนที่จะเข้าร่วมกับกระแสโลกอย่างเต็มที่ พร้อมๆกับเห็นว่าชุมชนที่เข้มแข็งก็จะสามารถเลือกสรรวัฒนธรรมที่ดีจากภายนอกได้ แม้จุดต่างสำคัญอยู่ที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ ให้นำหนักแก่บทบาทขององค์กรชุมชนมากกว่า แต่ปัญหาจริงๆอยู่ที่ความเข้าใจเรื่องความเป็นชุมชนต่างกันด้วย ขณะที่อาจารย์ฉัตรทิพย์เน้นชุมชนดั้งเดิม สุวินัยยังหมายรวมถึงความเป็นชุมชนที่สร้างขึ้นมาก็ใหม่ได้ด้วย

ในกรณีของนักรัฐศาสตร์ เช่น ดร. เกษียร เตชะพีระ ก็วิจารณ์แนวทางในการพัฒนาของอาจารย์ฉัตรทิพย์ว่า การสร้างเศรษฐกิจชาตินิยมที่ปราศจากรัฐนั้น มีหลักเหตุผลที่ขัดกันในตัวเอง เพราะขาดหน่วยที่จะสะท้อนจิตสำนึกของความเป็นชาติ แม้อาจารย์ฉัตรทิพย์จะพูดถึงเครือข่ายของสหกรณ์ต่างๆ แต่เกษียรก็ยังไม่แน่ใจกับศักยภาพในการสะสมทุนและการสร้างอำนาจต่อรองของเครือข่ายดังกล่าวในสภาพความเป็นจริงของการเมืองไทยในปัจจุบัน ทั้งเห็นว่าบทบาทขององค์กรชุมชนขนาดเล็กนั้นเหมาะสมสำหรับยุคก่อนสังคมอุตสาหกรรมมากกว่า (เกษียร 2538: 123-125)

สำหรับกรณีของนักเศรษฐศาสตร์เช่น รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ยอมรับแนวทางการพัฒนาของอาจารย์ฉัตรทิพย์บางส่วน โดยถือว่ารวมอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบ “ยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” ซึ่งต่างจากยุทธศาสตร์การพัฒนากระแสหลัก “แบบโลกาภิวัตน์พัฒนา” หลายประการคือ เน้นสิทธิในทางเลือกของประชาชน เน้นเป้าหมายการพัฒนาแบบสมดุลย์ระหว่างชีวิต ครอบครัว ชุมชน และธรรมชาติแวดล้อม เน้นศักยภาพของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเอง และสุดท้ายยังเน้นการเปิดรับกระแสโลกอย่างมีสติ เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน ในประการสุดท้ายนี้อาจต่างจากแนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติของอาจารย์ฉัตรทิพย์อยู่บ้าง ที่เน้นยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบปิดมากกว่า นักคิดในยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นพัฒนาคนอื่นๆ แต่ประเด็นอื่นๆส่วนใหญ่แล้วคล้ายคลึงกัน บนพื้นฐานของ

การผสมผสานยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นพัฒนาบางส่วน รัชสรรค์ได้เสนอ ยุทธศาสตร์ทางเลือกสำหรับอนาคต โดยเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนและการ แสวงหาประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์อย่างจำกัดขอบเขต แต่เพิ่มหลัก สวัสดิการสังคมและกลไกทางเศรษฐกิจ เพื่อให้มีการควบคุม การมีส่วนร่วม การแข่งขัน และการแบ่งสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรมมากขึ้น (รัชสรรค์ 2536: 94-99)

ข้อโต้แย้งต่างๆ เกี่ยวกับสังคมไทยในความไม่ใฝ่ฝัน และทางเลือก ในการพัฒนาของอาจารย์ฉัตรทิพย์ ส่วนใหญ่ไม่ได้แตกต่างกันในเป้าหมาย หลักๆ ที่เน้นความสำคัญขององค์กรชุมชน และเน้นถึงคุณค่าในชีวิตและ ธรรมชาติ แต่นักวิชาการส่วนหนึ่งท้าทายความชัดเจนของความคิด ด้วย ความไม่แน่ใจว่า ความใฝ่ฝันนั้นจะเป็นจริงได้อย่างไรในสังคมไทยปัจจุบัน เพราะแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ ยังเน้นคุณค่าทางศีลธรรมและอุดมคติ ในการต่อต้านรัฐ และการพัฒนาแบบทุนนิยมเพียงด้านเดียว ขณะที่มองข้ามความสำคัญของการวิเคราะห์ถึงบริบทและเงื่อนไขทางสังคม ความ หลากหลายของสถาบันทางสังคมต่างๆ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้ง ทางการเมืองและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะกระบวนการเคลื่อนไหวของระบบ ทุนนิยม ตลอดจนพัฒนาการของรัฐและความขัดแย้งที่นับวันจะยิ่งทวีความ รุนแรงมากขึ้น จึงยังไม่อาจแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า สังคมไทยใน ความใฝ่ฝันนั้นจะเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขเช่นไร ดังนั้นอาจารย์ฉัตรทิพย์ยังคงต้องร่วมเดินทางไปในเวทีของการวิวาทะและการศึกษาวิเคราะห์ต่อไปอีก เพื่อผลักดันให้สังคมในความใฝ่ฝันนั้นเป็นจริง

6. บทสรุป : การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม

สาระสำคัญในการเคลื่อนไหวทางความคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์นั้น อยู่ที่การวิพากษ์รัฐ และแนวการพัฒนากระแสหลัก หรือการพัฒนาให้ทันสมัยแบบทุนนิยมโดยตรง ด้วยการเสนอมุมมองด้านกลับของส่วนที่ได้รับผลกระทบจากรัฐและการพัฒนาดังกล่าว และเสริมความสำคัญของด้านนั้นๆ ให้หนักแน่นขึ้นด้วยแง่มุมเชิงคุณธรรม และความสำนึกในวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่ว่าจะ เป็นระบบคุณค่า หรือจิตใจของชุมชน บนพื้นฐานความคิดแบบอนาธิปไตยนิยม หรือวัฒนธรรมชุมชนในกรณีของสังคมไทย พร้อมๆ กับการมุ่งมั่นศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย เพื่อเข้าใจรากเหง้าของความคิดดังกล่าวที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยเอง

ด้วยเหตุนี้ ความคิดในการพัฒนาของอาจารย์ฉัตรทิพย์ จึงจัดอยู่ในกระแสของวัฒนธรรมกับการพัฒนาด้วย ซึ่งถือเป็นการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่พยายามต่อต้านวัฒนธรรมของการพัฒนาเชิงเดี่ยว ที่ยึดเพียงด้านใดด้านหนึ่งของชีวิตเป็นสรณะ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจหรือความต้องการทางวัตถุ และหันมาเรียกร้องให้เน้นมิติวัฒนธรรมในการพัฒนาทุกๆ ด้านของชีวิตอย่างเป็นองค์รวม (อานันท์ 2538ค) ซึ่งหมายถึงการพัฒนาที่เชื่อมโยงด้านต่างๆ ของชีวิตเข้าด้วยกัน ทั้งด้านวัฒนธรรม จิตใจ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ชุมชน ครอบครัว และธรรมชาติ บนพื้นฐานของความสำนึกในวัฒนธรรมดั้งเดิม

ในการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมนั้น มักจะมองวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวตามไปด้วย แต่ด้วยความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะสร้างพลังต่อต้านวัฒนธรรมแบบครอบงำจากสังคมภายนอก อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงมักจะเน้นความมั่นคงสืบเนื่องของวัฒนธรรมในเชิงอุดมคติ มากกว่าลักษณะเคลื่อนไหวของวัฒนธรรม ทั้งๆ ที่เป็นหลักการพื้นฐานของมิติวัฒนธรรมใน

การพัฒนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอย่างน้อย 3 ระบบด้วยกันคือ ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึงศีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม และระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึงศักดิ์ศรี และสิทธิของความเป็นมนุษย์ (อานันท์ 2538ค)

สำหรับอาจารย์ฉัตรทิพย์แล้ว จะผูกพันอยู่เฉพาะกับระบบคุณค่า และจิตสำนึก แทนที่จะเชื่อมโยงให้ครอบคลุมระบบอื่นๆ ในวัฒนธรรมด้วย ไม่ว่าจะเป็นระบบภูมิปัญญา และระบบอุดมการณ์อำนาจ เพราะสองระบบหลังต่างก็มีลักษณะเคลื่อนไหวมากกว่าระบบแรก ในแง่ที่เน้นการสร้างสรรค์ เรียนรู้ ปรับตัว และผลิตใหม่ การมองข้ามลักษณะที่เคลื่อนไหวในวัฒนธรรม มีผลให้ละเลยบริบทและเงื่อนไขของการปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้นๆเอง ต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่นับก็วันจะรวดเร็วมากขึ้น (อานันท์ 2538ค)

นอกจากนั้น การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมยังมีนัยของการต่อสู้ทางความคิดและวิถีคิดในสังคมอีกด้วย ซึ่งมุ่งนำเสนอการมองวัฒนธรรม 2 ด้าน ทั้งด้านของระบบคุณค่าที่มีความสืบเนื่องคงทน แต่บางครั้งก็ครอบงำ และด้านระบบภูมิปัญญาและอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งมีลักษณะขัดแย้งและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ พร้อมๆกับนำเสนอวิถีคิดและปรัชญาของความเป็นมนุษย์ 2 ด้านที่ขัดแย้งกัน

เมื่ออาจารย์ฉัตรทิพย์เสนอทางเลือกในการพัฒนานั้น จะเน้นความสำคัญของระบบคุณค่าเป็นหลัก ดังนั้น ทั้งๆที่ต่อต้านกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยม และความคิดครอบงำที่มากับกระแสพัฒนานั้น อาจารย์ฉัตรทิพย์กลับยังฝังใจอยู่กับกระบวนทัศน์และหลักเหตุผล ที่มากับกระบวนการพัฒนาที่ต่อต้านนั่นเอง ดังจะเห็นได้จากความพยายามฟื้นฟู

คุณค่าของวัฒนธรรมไทดั้งเดิม ซึ่งหมายถึงการยอมรับวิถีคิดและสมมติฐานเกี่ยวกับปรัชญาของความเป็นมนุษย์ที่ว่า มนุษย์นั้นไม่มีอิสระในตัวเอง แต่อยู่ภายใต้สำนึกและแบบแผนทางอุดมการณ์ ที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ขณะที่สำนึกและอุดมการณ์นั้นเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองตลอดเวลาอย่างยาวนาน

วิถีคิดเช่นนี้มองอุดมการณ์อย่างหยุดนิ่งและตายตัว พร้อมกับเห็นเพียงคุณค่าของมนุษย์ แต่ไม่สนใจศักยภาพของมนุษย์อย่างเพียงพอที่จะเห็นว่า ในอีกด้านหนึ่งนั้น มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด ไม่ได้ทำตามบงการของอุดมการณ์เสมอไป ในทางตรงกันข้าม มนุษย์สามารถปรับเปลี่ยนโต้แย้ง และตีความระบบคุณค่าในวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ตลอดเวลา เมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสะท้อนศักยภาพของมนุษย์ ในแต่ละสังคมและยุคสมัย ว่าพยายามจะปรับตัว และจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ในสังคม เพื่อกำหนดทิศทางในการเปลี่ยนแปลงด้วยตัวเอง และไม่ใช่เพียงเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าเท่านั้น (อานันท์ 2539)

ตามนัยของวิถีคิดที่เน้นความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมนี้ หากมนุษย์ในบางยุคบางสมัย จะรื้อฟื้นวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนขึ้นมาบ้าง ก็เป็นเพียงวาทกรรม ในกระบวนการต่อสู้กับปัญหาของการเปลี่ยนแปลง มากกว่าเป็นความพยายามทวนกลับไปหาอดีตที่บริสุทธิ์จริงๆ ซึ่งก็คงเป็นไปไม่ได้ เพราะการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ แสดงให้เห็นบทเรียนอยู่ตลอดเวลาแล้วว่า เป็นกระบวนการของการเรียนรู้ การต่อสู้ การแลกเปลี่ยน และการผสมผสานทางวัฒนธรรม ในบริบทและเงื่อนไขที่เฉพาะเจาะจงของแต่ละสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมต่างๆ

ในการผลักดันกระแสการพัฒนาในมิติทางวัฒนธรรม อาจารย์ฉัตรทิพย์ไม่ได้เน้นเฉพาะระบบคุณค่าเท่านั้น แต่ยังปลุกเร้าให้เห็นถึงความสำคัญของพลังชุมชน ในฐานะหน่วยทางสังคมที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องใน

สังคมและมีบทบาทในการพัฒนาสังคมด้วย ทั้งนี้เพื่อวิวาทะกับกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่มักส่งผลกระทบต่อากลุ่มสลายของชุมชน ด้วยเหตุนี้เอง อาจารย์ฉัตรทิพย์จึงรู้สึกประทับใจอย่างมีอารมณ์ร่วมอยู่กับความคงทนและการพึ่งตนเองของชุมชนหมู่บ้าน ในความคิดเรื่องวิถีการผลิตแบบเอเชีย และในวัฒนธรรมดั้งเดิมของชนชาติไท ขณะเดียวกัน ก็เน้นจิตใจและสำนึกในความเป็นชุมชน ที่ผูกพันอยู่กับพื้นที่และท้องถิ่น

แต่ในการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวและการปรับเปลี่ยนตัวเองของชุมชนด้วย ตามแนวความคิดของทฤษฎีไร้ระเบียบพบว่า ภายใต้สภาวะไร้ระเบียบจะเกิดกระบวนการจัดตั้งตนเองขึ้น ในรูปของขบวนการใหม่ๆทางสังคมแบบต่างๆ เช่นองค์กรชุมชน และองค์กรท้องถิ่นเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น องค์กรเหล่านี้จะมีลักษณะเป็นพลังทวนกระแส ซึ่งดำรงอยู่ระหว่างอำนาจรัฐกับระบบตลาด ทำให้กลายเป็นพลังสำคัญในการนำเสนอความคิดใหม่ และกระบวนการใหม่ ที่จะผลักดันให้เกิดการปรับทิศทางใหม่ของสังคม (ชัยวัฒน์ 2536)

ในสังคมไทย พลังทวนกระแสเหล่านี้ จะมีลักษณะใกล้เคียงกับกระบวนการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชน ในที่นี้ ความเป็นชุมชนไม่ได้หมายถึงหน่วยทางสังคม ที่ยึดติดกับพื้นที่อย่างตายตัว หากหมายถึงความถึงอุดมการณ์อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มีทั้งความกลมกลืน และความขัดแย้ง ความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง และผลิตใหม่ได้ ที่สำคัญคือสามารถปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัวหมู่บ้านท้องถิ่น ตลอดจนถึงเครือข่ายที่กว้างขวาง ซึ่งอาจซ้อนทับกันอยู่ก็ได้ ขณะเดียวกัน ความเป็นชุมชนก็ไม่ใช่อุดมคติหรือหน่วยอิสระที่อยู่โดดเดี่ยว หากดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับรัฐและตลาด

ด้วยเหตุนี้เอง ความเป็นชุมชนจึงเป็นเรื่องของการพึ่งตนเอง เท่าๆกับการพึ่งพา และเป็นเรื่องของความขัดแย้งและการปรับตัว ดังนั้นความ

คิดที่ว่า ชุมชนล่มสลายจึงเกิดจากการมองข้ามภัยดังกล่าวมากกว่า และเกิดจากการยึดติดอยู่กับความคิดที่ว่า ชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่ติดอยู่กับพื้นที่ หากสภาพชุมชนที่ติดอยู่กับพื้นที่ในหมู่บ้านชนบทออกไปได้ จะพบว่าความเป็นชุมชนก็เกิดขึ้นในเมืองหรือที่ไหนๆก็ได้ (อานันท์ 2538ก)

ในท้ายที่สุด ไม่ว่าจะเห็นด้วยกับภาพสังคมไทยในความใฝ่ฝันของอาจารย์ฉัตรทิพย์หรือไม่ และไม่ว่าจะเห็นต่างจากแนวทางในการพัฒนาของอาจารย์ฉัตรทิพย์หรือไม่ก็ตาม การศึกษาสังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์ พร้อมด้วยภาพสังคมไทยและแนวคิดในการพัฒนา ได้สร้างคุณูปการอย่างยิ่งให้กับสังคมไทย ด้วยการปลุกเร้าให้ท้องถิ่นต่างๆหันมาศึกษาตัวเอง และสร้างประวัติศาสตร์ของตนเอง โดยไม่ยอมตกอยู่ภายใต้การครอบงำของปรัมปรานิยาย ที่รัฐและสังคมภายนอกสร้างขึ้น ที่สำคัญก็คือ การกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม ในรูปของการต่อสู้ทางความคิดและวิถีคิด ซึ่งนำไปสู่การตีความรัฐไทยและสังคมไทยใหม่ ตลอดจนนำเสนอทางเลือกในการเปลี่ยนแปลงสังคม ที่จะยังคงเป็นวาทกรรมแห่งยุคสมัยก็ว่าได้

กิติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นอย่างสูง ในความใจกว้างและความมีน้ำใจของอาจารย์ ที่กรุณาให้ความรู้ทางนาฏการ อย่างกระตือรือร้น และเต็มไปด้วยชีวิตชีวา ตลอดระยะเวลาที่ให้สัมภาษณ์ อย่างยาวนาน หลายๆ ครั้ง ทั้งที่กรุงเทพฯ และเชียงใหม่ ซึ่งทุกครั้งอาจารย์ ก็ได้เปิดโอกาสให้ซักถามและถกเถียงอย่างเป็นกันเอง อีกทั้งยังเลี้ยงดูอย่าง อิ่มหน้ำพิ่มัน ยิ่งกว่านั้น อาจารย์ฉัตรทิพย์ยังกรุณาเป็นธุระจัดส่งสำเนา เอกสารที่เกี่ยวข้องต่างๆ มาให้อีกมากมาย สมกับความเป็นครู จนทำให้ผู้ เขียนได้มีโอกาสเรียนรู้จาก ชีวิต ความคิด และผลงานของอาจารย์ มากขึ้น อย่างที่ไม่เคยได้โอกาสเช่นนี้มาก่อน แต่ผู้เขียนไม่สามารถเข้าใจความรู้และ ความคิดเหล่านั้นได้ทั้งหมด และยังไม่สามารถสังเคราะห์ทุกสิ่งทุกอย่างมา ลงในข้อเขียนสั้นๆ นี้ ดังนั้นความผิดพลาดใดๆที่เกิดขึ้น ขอให้ถือว่าเกิด จากข้อจำกัดของผู้เขียนเอง และก็ต้องกราบขออภัยอาจารย์ฉัตรทิพย์ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พร้อมกันนี้ ผู้เขียนก็ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการ วิจัย ที่สนับสนุนค่าใช้จ่ายในการศึกษาครั้งนี้ และขอบคุณท่านนักคิดอาวุโส ทั้ง ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี และศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ รวมทั้งคณะนักวิจัยในโครงการ “เมืองไทยในความไม่ฝันของ นักคิดอาวุโส” ทุกๆ คน ที่ได้ให้ข้อคิดและข้อวิจารณ์ต่างๆที่เป็นประโยชน์ ในระหว่างการสัมมนาเพื่อระดมความคิด และเพื่อปรับปรุงข้อเขียน โดยเฉพาะ ดร. เสรี พงศ์พิศ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานของโครงการ และได้เฝ้าติดตามงานด้วยความห่วงใยทุกระยะ ทำให้ผู้เขียนต้องบังคับตัวเอง ให้มุ่งมั่นเขียนจนสำเร็จลุล่วงด้วยดี

บรรณานุกรม

กาญจน์ ละอองศรี

- 2532 “การแบ่งยุคสมัยของประวัติศาสตร์ไทย” ใน ชาคritt ชุ่มวัฒนะ และ อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (บ.ก.) **สายธารแห่งความคิด** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบรอบ 60 ปี อาจารย์ วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

เกษียร เตชะพีระ

- 2538 “โลกานวัตรVSวัฒนธรรมชุมชน” ใน เกษียร เตชะพีระ **วิวาทะโลกานวัตร** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ

- 2535 **สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ 2477-2511** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า

ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์

- 2536 **ทฤษฎีไร้ระเบียบกับทางแพร่งของสังคมไทย** กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา

ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ และคณะ

- 2536 “ปริทัศน์เสวนาประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา” **วารสารธรรมศาสตร์** 19: 3

ชัยอนันต์ สมุทวนิช

- 2519 **ศักดิ์นาถกับพัฒนาการของสังคมไทย** กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์

ธงชัย วินิจจะกุล

- 2530 “ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน” ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บ.ก.) **อยู่เมืองไทย: รวบรวมความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นภาพร อติวานิชยพงศ์

- 2531 **พัฒนาการความคิดเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองไทย** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2524 “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง การวิจัยสาขามนุษยศาสตร์ ของสภาวิจัยแห่งชาติ 22-24 สิงหาคม
- 2525ก “วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์บรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ **ปากไก่และใบเรือ** กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์
- 2525ข “ภาษาไทย: อิเลคทรอนิกส์” **โลกหนังสือ** 5: 11
- 2527 “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง” **ภาษาและหนังสือ** 17: 2
- 2530 “วิจารณ์หนังสือ บ้านกับเมือง ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา” **วารสารเศรษฐกิจศาสตร์ธรรมศาสตร์** 5: 2
- 2531 “สู่ประวัติศาสตร์ประชาชน” **ศิลปวัฒนธรรม** 9: 3
- 2537 “ลัทธิพิธิเจ้าแม่กวนอิม” **ศิลปวัฒนธรรม** 15: 10
- 2538 **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์ : ว่าด้วยวัฒนธรรมรัฐ และรูปการจิตสำนึก** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน

แบร์แมน, เจอร์ลด์

- 2530 **เบื้องหลังหน้ากาก** (อุ๋ทอง ประศาสน์วินิจฉัย แปล) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รู้แจ้ง

พรชัย คุ่มทรัพย์

- 2525 “แนววิเคราะห์สังคมไทยจากอดีต-ปัจจุบัน” **สังคมศาสตร์** (วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) 6: 1

พรเพ็ญ ยี่นตระกูล

- 2529 ‘การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย’ ใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ **เอกสารการสอนชุดวิชา สังคมศึกษา 5** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พิทยา บวรวัฒนา

- 2530 “เศรษฐกิจศาสตร์การเมืองแนวมาร์กซิสในประเทศไทย” **เอเชียปริทัศน์** 8: 3

ยุคติ มุกดาวิจิตร

- 2538 ‘การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ. 2520-2537’ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์

- 2536 **สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550: ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์** รายงานประกอบการประชุมประจำปีของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

รุจยา อภากร, มรว

- 2524 “งานทางประวัติศาสตร์ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา” เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และแนวทางในการเขียนประวัติศาสตร์ไทย” สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย

แล ดิลกวิทยรัตน์

- 2529 “ทฤษฎีสังคมกับประวัติศาสตร์หมู่บ้านในเอเชีย” **เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์** 8: 1

วิทยากร เชียงกุล

- 2528 “วิจารณ์หนังสือ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา” **วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่** 7: 1 และ 2

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล

- 2525 “สังคมไทย จากศักดินาสู่ทุนนิยม” **วารสารธรรมศาสตร์** 11: 2

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม

- 2533 **แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมชวาในประเทศโลกที่สาม** กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

สายชล สัตยานุรักษ์

- 2534 “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์” ใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชาศิลปศาสตร์ เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย 10201 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

สุเทพ สุนทรภัสร์

- 2528 “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในล้านนา: ข้อวิจารณ์และเสนอแนะแนวการศึกษา” **รวมบทความสัมมนาล้านนาคดี: ประวัติศาสตร์และโบราณคดี** เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่

ศรีศักร วัลลิโภดม

- 2533 **แอ่งอารยธรรมอีสาน** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน

อภิชัย พันธเสน

- 2535 “วิถีพัฒนาชนบท: จากชุมชนอนาธิปัตย์ สู่สังคมอุดมธรรม” ปาฐกถาพระยาอนุমানราชชนอนุสรณ์ประจำปี สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป
- 2539 **แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา** กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา

อานันท์ กาญจนพันธุ์

- 2530 “การวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมไทย: แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง” **วิจัยสังคม 10: ฉบับพิเศษ**
- 2530 **ความคิดและความเคลื่อนไหวทางสังคม: แนวการศึกษาทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2532 “ปัญหาและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ชนชาติไทย” **รวมบทความประวัติศาสตร์ 11**
- 2536 “ความเป็นชุมชน” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ **ศักยภาพชุมชนและ**

- การพัฒนา: กรอบคิดและแนวทางการวิจัยด้านการพัฒนาสังคม**
เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 2538ก “การเปลี่ยนแปลงสังคมกับศักยภาพชุมชนไทย” ใน สมาคม
 สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย **วิพากษ์สังคมไทย** กรุงเทพฯ:
 สำนักพิมพ์อัมรินทร์
- 2538ข “แนวความคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติทาง
 วัฒนธรรม” บทความเสนอต่อที่ประชุมวิชาการประจำปีของ
 สมาคมประวัติศาสตร์ ที่หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2538ค **วัฒนธรรมกับการพัฒนา: มิติของพลังที่สร้างสรรค์** กรุงเทพฯ:
 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- 2538ง “สถานภาพและทิศทางในการศึกษาหมู่บ้านไทย” บทความเสนอ
 ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน ภาค
 วิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหา
 วิทยาลัยเชียงใหม่
- 2539 “วิธีคิดของคนไทย: กรอบความคิดและแนวทางในการวิจัย”
 เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องวิธีคิดของคนไทย จัดโดยสภา
 วิจัยแห่งชาติ

อุไภย พิณรุโยธิน

- 2496 **ลัทธิเศรษฐกิจ** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ฮัต เจสสัน

- 2477 **ลัทธิเศรษฐกิจ** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง

Anan Ganjanapan

- 1993 “The Cultural Dimension of Development in Thailand:
 A Survey of Alternative Methodologies,” ใน Vietnam

National Commission for UNESCO **Sub-Regional Meeting : Methodologies for Incorporating Cultural factors into Development Projects and Planning.** Hanoi: Vietnam National Commission for UNESCO.

Anderson, Benedict

1983 **Immagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.** London: Verso

Bowie, Katherine A.

1992 "Unraveling the Myth of the Subsistence Economy: Textile Production in Nineteenth-Century Northern Thailand," **The Journal of Asian Studies** 51: 4

Cholthira Satyawadhana

1991 "The Dispossessed: An Anthropological Reconstruction of Lawa Ethnohistory in the Light of Their Relationship with the Tai." Ph.D. Dissertation, The Australian National University

Coates, Willson H. and Hayden V. White

1970 **The Ordeal of Liberal Humanism: An Intellectual History of Western Europe, Vol II.** New York: McGraw Hill Book.

Cohen, Anthony C.

1985 **The Symbolic Construction of Community.** London: Routledge

Fromm, Erich

1961 **Marx's Concept of Man.** New York: Doubleday Press.

Geertz, Clifford

1983 **Local Knowledge** London: Fontana Press

Godelier, Maurice

1978 "The Concept of the 'Asiatic Mode of Production' and Marxist Models of Social Evolution," ใน David Seddon (ed.) **Relations of Production: Marxist Approaches to Economic Anthropology**. London: Frank Cass and Company

Greenwood, Davydd J.

1973 **The Political Economy of Peasant Family Farming: Some Anthropological Perspectives on Rationality and Adaptation**. Ithaca: Cornell University, Rural Development Occasional Paper No. 2

Hart, Gillian (et. al.)

1989 **Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia**. Berkeley: University of California Press.

Hughes, H. Stuart

1958 **Consciousness and Society: The Restoration of European Social Thought, 1890-1930**. New York: A Vintage Book.

Joll, James

1964 **The Anarchists**. London: Methuen and Company.

Jung, Carl Gustav

- 1947 **Modern Man in Search of a Soul.** (translated by W.S. Dell and Cary F. Baynes) New York and London:
1968 **The Archetypes and the Collective Unconscious. Collected Works** Vol 9 Part I Princeton: Princeton University Press.(2nd edition)

Kemp, Jeremy

- 1991 "The Dialectics of Village and State in Modern Thailand,"
Journal of Southeast Asian Studies 22: 2

Kitahara, Atsushi

- 1993 "Rethinking the Theory of 'Watthanatham Chumchon' (The Culture of Community)," A Paper Presented at the 5th International Conference on Thai Studies, School of Oriental and African Studies, University of London.

Koizumi, Junko

- 1991 "The Commutation of Suai from the Northeast Thailand in the Middle of the 19th Century," A Paper Presented at Thai-Japan Seminar, International House, Tokyo.

Leach, Edmund

- 1954 **Political System of Highland Burma.** London: London School of Economics and Political Science

Marcus, George E. and Michael M. J. Fisher

- 1986 **Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences.** Chicago: University of Chicago Press.

Moore, Donald

- 1994 "Contesting Terrain in Zimbabwe's Eastern Highlands: Political Ecology, Ethnography, and Peasant Resource Struggle," **Economic Geography** 70: 380-401.

Moore, Barrington, Jr.

- 1966 **Social Origin of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World.** Boston: Beacon Press.

Reynolds, Craig J. and Hong Lysa

- 1983 "Marxism in Thai Historical Studies," **Journal of Asian Studies** 40: 1

Rousseau, Jean Jacques

- 1947 **The Social Contract.** New York: Hafner Publishing Company

Tanabe, Shigeharu

- 1991 "Spirits, Power, and the Discourse of Female Gender: The Phu Meng Cult in Northern Thailand," ใน Manas Chitakasem and Andrew Turton (eds.) **Thai Construction of Knowledge.** London: School of Oriental and African Studies, University of London.

Tannenbaum, Nicola

- 1993 "Galactic, the Asiatic Mode of Production and Peasant-State in Southeast Asian Pre-Modern Polities," **The Australian Journal of Anthropology** 4: 1

Thongchai Winichakul

1995 "The Changing Landscape of the Past: New Histories in Thailand Since 1973," **Journal of Southeast Asian Studies** 26: 1.

Vanderveest, Peter

1993 "National Identity and the Village in Rural Development," A Paper Presented at the 5th International Conference on Thai Studies, SOAS, University of London.

